

POLSKA WŁASNOŚĆ NA WESTERPLATTE W LATACH 1919–1925

JANUSZ DARGACZ
orcid.org/0000-0003-3410-4580

Instytut Historii
Polskiej Akademii Nauk
Muzeum Gdańska

Streszczenie: Westerplatte funkcjonuje w zbiorowej świadomości przede wszystkim jako miejsce wybuchu II wojny światowej. Zarówno obrona półwyspu we wrześniu 1939 r., jak i okoliczności powstania i funkcjonowanie polskiej jednostki wartowniczej doczekały się bogatej literatury. Znaczniej słabiej jest rozpoznany wątek związany z polską obecnością na Westerplatte przed przekazaniem półwyspu Polsce w 1924 r. Tymczasem ze względu na strategiczne położenie tego terenu polskie władze zainteresowały się Westerplatte już w 1919 r., kiedy tylko zapadła decyzja o utworzeniu Wolnego Miasta Gdańska. W latach 1919–1920 Polacy zakupili na Westerplatte liczne budynki, przede wszystkim obiekty wchodzące w skład zakładu kąpielowego. Zakupy na zlecenie polskiego rządu były dokonywane za pośrednictwem Banku Związku Spółek Zarobkowych z Poznania. Artykuł omawia charakter i cel tych nabytków, a także kwestie związane z wysiedleniem mieszkańców i rozbiórki budynków po 1924 r.

Słowa kluczowe: Westerplatte, kąpielisko, Bank Związku Spółek Zarobkowych, Jałowiecki, Wojskowa Składnica Tranzytowa, Wolne Miasto Gdańsk

Polish property at Westerplatte 1919–1925

Abstract: Westerplatte is present in the collective cognizance mainly as the place where World War 2 began. Both the defense of the peninsula in September 1939 as well as the creation and activities of the Polish garrison have been studied extensively. However, Polish presence at Westerplatte before the peninsula was handed over to Poland in 1924, has been studied far less. In fact, due to the strategic importance of the area, Polish authorities took a keen interest in Westerplatte as early as in 1919, as soon as the decision to create the Free City had been made. In 1919–1920 the Poles bought a number of buildings at Westerplatte, mainly those which comprised the bathing complex. The purchases were made on the instruction of the Polish government with the Bank Związku Spółek Zarobkowych (Bank for the Association of Co-operatives) of Poznań as proxy. The paper describes how and to what end the purchases came to be as well as issues of evicting the inhabitants and demolitions post-1924.

Keywords: Westerplatte, seaside resort, Bank Związku Spółek Zarobkowych, Jałowiecki, Military Transit Depot, Free City of Gdańsk

Dnia 14 marca 1924 r. Rada Ligi Narodów w Genewie podjęła decyzję o przekazaniu Polsce w bezpłatne użytkowanie półwyspu Westerplatte. Teren ten miał służyć do „wyładunku, magazynowania i ekspedycji do Polski materiału wojennego i wybuchowego, przechodzącego tranzytem”¹. Jednocześnie własność półwyspu miała zostać przekazana Radzie Portu i Dróg Wodnych w Wolnym Mieście Gdańsku. Wszystkie prace budowlane, obejmujące przede wszystkim budowę basenu portowego oraz linii kolejowej, miały być wykonane w ciągu roku od wydania decyzji przez Radę Ligi Narodów, a więc najpóźniej do 15 marca 1925 r. W praktyce budowa składnicy przeciągnęła się o wiele miesięcy – basen amunicyjny został ukończony 31 października 1925 r., linia kolejowa zaś dopiero w styczniu 1926 r.² Jedną z przyczyn opóźnień były trudności w wysiedleniu dotychczasowych mieszkańców, co było warunkiem oddania półwyspu przez gdański Senat Radzie Portu i Dróg Wodnych.

Część z budynków stojących na Westerplatte – przede wszystkim zespół zabudowań wchodzących w skład przedsiębiorstwa kąpielowego – była w tym czasie własnością polską. Obiekty te należały w większości bezpośrednio do polskiego rządu, poza tym kilka budynków było własnością Banku Związku Spółek Zarobkowych z Poznania. Zostały one zakupione w latach 1919 i 1920, a więc w czasie, kiedy o powstaniu na Westerplatte polskiej składnicy amunicyjnej nie było jeszcze mowy. Dla zrozumienia charakteru i celu tych nabytków istotne jest prześledzenie struktury własnościowej półwyspu.

STRUKTURA WŁASNOŚCI

Ze względu na swoje położenie u ujścia Wisły, w sąsiedztwie portu gdańskiego, Westerplatte wcześniej zaczęło być postrzegane jako teren ważny pod względem strategicznym. Pod koniec XVIII w. w południowej części wyspy³ Prusacy usypali cztery szańce, a kolejne umocnienia powstawały przez cały wiek XIX. Wykorzystywanie Westerplatte przez władze wojskowe nie stanęło na przeszkodzie w rozwoju funkcji rekreacyjnych. W 1838 r. powstał tu zakład kąpielowy założony z inicjatywy prywatnego przedsiębiorcy Martina Daniela Krügera⁴. Na wydzierżawionym od fiskusa terenie postawił on pierwszą gospodę, a także łazienki

1 *Zbiór dokumentów urzędowych dotyczących stosunku Wolnego Miasta Gdańska do Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 3: 1924–1926, Gdańsk 1928, s. 19–20.

2 A. Drzycimski, *Westerplatte. Reduta w budowie 1926–1939*, Gdańsk 2014, s. 109, 117–118.

3 Westerplatte stanowiło początkowo wyspę powstałą u ujścia Wisły z nanoszonych przez rzekę osadów. W półwysep zostało przekształcone w 1845 r., kiedy połączono je groblą ze stałym lądem.

4 Na temat początków kąpieliska na Westerplatte zob.: J. Dargacz, *Od Sopotów po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)*, Gdańsk 2020, s. 336–371.

kąpielowe na północnym wybrzeżu Westerplatte. W 1873 r. przedsiębiorstwo zostało wykupione przez gdańską spółkę żeglugową Gibsone'a i Klawittera, od 1 stycznia 1881 r. działającą pod nazwą Danziger Dampfschiffahrt- und Seebad-Aktiengesellschaft „Weichsel”⁵. Zapoczątkowało to najbardziej dynamiczny okres rozwoju kąpieliska. W latach 80. XIX w. teren półwyspu został rozparcelowany i poprzecinany siecią ulic, przy których wkrótce stanęły letniskowe wille. Rozbudowano infrastrukturę – powstały nowe kompleksy łązienek damskich i męskich (1874), hala plażowa (1880), Molo Cesarskie (1882), dom kąpeli ciepłych (1885), dwa duże domy noclegowe (ok. 1885), hotel „Prinz Heinrich” (1889), nowy dom kuracyjny (1894), korty tenisowe⁶.

Spółka „Weichsel” pozostawała właścicielką kąpieliska na Westerplatte przez 30 lat. W grudniu 1910 r. sprzedała przedsiębiorstwo dotychczasowemu dzierżawcy domu kuracyjnego Rudolphowi Lettauowi⁷. Z jego inicjatywy w 1914 r. zostały zbudowane nowe łązienki plażowe, damskie i męskie (poprzednie zniszczył sztorm). W 1917 r. w skład zakładu kąpielowego Lettaua wchodziły następujące obiekty⁸: dom kuracyjny (Birkenallee 1/2), dom kąpeli ciepłych wraz z budynkiem mieszkalnym (Westerplatte 16 i 16a), restauracja „Strandhalle” (Westerplatte 17), restauracja „Plantage” (Westerplatte 9), dwa duże domy noclegowe (na rogu Birkenallee 5 i Seestrasße 2 oraz Seestrasße 3 i Friedrichstraße 4), willa letniskowa przy Viktoriastraße 2, korty tenisowe (Westerplatte 10) oraz łązienki plażowe – damskie, męskie i rodzinne. Poza tym na Westerplatte znajdowało się ok. 30 prywatnych willi letniskowych znajdujących się w rękach różnych właścicieli. Łącznie w 1915 r. na terenie Westerplatte stały 44 budynki⁹.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że wszystkie te obiekty stały na gruncie dzierżawionym od państwa i prawnie były traktowane jako ruchomości¹⁰. Większa część Westerplatte (obejmująca w 1913 r. ponad 72 ha¹¹) – w tym tereny zajmowane przez zakład kąpielowy – znajdowała się pod zarządem Urzędu Budownictwa Portowego (Hafenbauamt) podlegającego prezydentowi Rejencji Królewskiej w Gdańsku. Jako właściciel tego terenu w księdze wieczystej

5 *Ibidem*, s. 348.

6 *Ostseebad Westerplatte*, [Danzig 1898], s. 11–18. Na temat infrastruktury zakładu kąpielowego na Westerplatte zob.: J. Dargacz, *Infrastruktura zakładu kąpielowego na Westerplatte na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Wędrówki po dziejach. Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Stegnera*, red. A. Janicki, I. Janicka, Gdańsk 2022, s. 539–558.

7 Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt.: APG), 9/467, s. 58; 1026/41, s. 187.

8 *Neues Adreßbuch für Danzig und sämtliche städtische Vororte*, 1917, Danzig [1917], cz. 2, s. 41, 95, 212, 213, 293, 317, 330–332.

9 APG, 9/467, s. 2–13.

10 *Ibidem*, s. 61–62; 98/6183, k. 3. Zmiany dzierżawców nie znajdowały odzwierciedlenia w księdze gruntowej Westerplatte, gdzie jako właściciel od 1898 r. figurował „Der Königlich Preußische Fiscus – Hafenbauverwaltung” (z adnotacją, że teren był jego własnością od 44 lat), zob.: APG, 98/4328, Grundbuch von Danzig, Vorstadt Neufahrwasser, Bd. 25, Blatt 271.

11 APG, 98/3428, Blatt 271.

został zarejestrowany pruski fiskus (Der Königlich Preußische Fiscus – Hafengebäudeverwaltung)¹². Ponadto w związku z rozbudową fortyfikacji niewielka część Westerplatte znalazła się pod zarządem władz wojskowych i figurowała jako własność Rzeszy Niemieckiej (Kaiserliches Deutsches Reich – Fortifikation)¹³. Instytucje państwowe zarządzające terenem Westerplatte zawierały kontrakty dzierżawne z kolejnymi właścicielami zakładu kąpielowego, ci z kolei niejednokrotnie poddzierżawiali poszczególne jego elementy osobom trzecim. Doprowadziło to z czasem do wytworzenia się na Westerplatte dosyć zagmatwanej struktury dzierżaw i poddzierżaw, nie zawsze przejrzystej nawet dla pruskich urzędników państwowych.

Właściciele zarówno zakładu kąpielowego, jak i letniskowych willi musieli się liczyć z ograniczeniami wynikającymi z ustawy z 21 grudnia 1871 r. o twierdzach (*Reichs-Rayon-Gesetz*). Zgodnie z ustawą Westerplatte zostało objęte zakazem stawiania budynków murowanych (mogły tu powstawać jedynie obiekty o konstrukcji drewnianej). Poza tym w kontraktach dzierżawnych zamieszczano zastrzeżenie, zgodnie z którym dzierżawca był zobowiązany do natychmiastowej rozbioru budynków bez odszkodowania i na własny koszt na każde wezwanie władz¹⁴.

Struktura własnościowa Westerplatte zmieniła się po zakończeniu I wojny światowej. Zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego dotychczasowa własność Rzeszy Niemieckiej oraz państwa pruskiego na terytorium mającego powstać Wolnego Miasta Gdańska została przeniesiona na Główne Mocarstwa Sprzymierzone, które miały następnie zdecydować o podziale tego majątku pomiędzy Polskę a Wolne Miasto¹⁵. W tym celu powołano specjalną komisję, która wydała ostateczną decyzję 9 marca 1922 r.¹⁶ Westerplatte zostało podzielone między Wolne Miasto Gdańsk, które otrzymało większą część terenu (ponad 47,25 ha), a Radę Portu i Dróg Wodnych, która otrzymała wschodnią część półwyspu oraz pas ziemi rozciągający się wzdłuż kanału portowego oraz wybrzeża morskiego (łącznie ponad 14,11 ha)¹⁷. Regulacje te miały się okazać krótkotrwałe. W wyniku decyzji Rady Ligi Narodów z 14 marca 1924 r. cały teren Westerplatte – a więc również część będąca do tej pory własnością Wolnego Miasta – przeszedł na własność Rady Portu i Dróg Wodnych, która z kolei oddała półwysep w użytkowanie Polsce¹⁸.

12 APG, 9/467, s. 61; 98/3428, Blatt 271.

13 APG, 98/6183, k. 12.

14 J. Dargacz, *Infrastruktura...*

15 *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku*, art. 107, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, nr 35, poz. 200, s. 78.

16 APG, 98/6183, k. 32–36v.

17 *Ibidem*, k. 34–36v. Dla obu tych części Westerplatte zostały wówczas założone nowe księgi gruntowe – dla części przyznanej Wolnemu Miastu nr 429, dla części przyznanej Radzie Portu nr 430 – zob.: APG, 98/3444, k. 101–134.

18 *Ibidem*, k. 106; por.: J. Tuliscka, *Westerplatte 1926–1939. Dzieje Wojskowej Składnicy Tranzytowej w Wolnym Mieście Gdańsku*, Toruń 2002, s. 22.

ZAKUP KĄPIELISKA PRZEZ PAŃSTWO POLSKIE

Przez cały ten czas na terenie Westerplatte działał prywatny zakład kąpielowy, który również kilkakrotnie zmieniał właściciela. Rudolf Lettau zarządzał przedsiębiorstwem przez cały okres I wojny światowej. Po jej zakończeniu i rozstrzygnięciach dotyczących Gdańska, jakie zapadły w 1919 r. podczas konferencji pokojowej w Paryżu, półwyspem Westerplatte zainteresowali się oddelegowani do Gdańska przedstawiciele polskiego rządu. Gorącym orędownikiem skupywania nieruchomości dla państwa polskiego był Mieczysław Jałowiecki, od 11 stycznia 1919 r. pełniący funkcję Generalnego Delegata Ministerstwa Aprowizacji w Gdańsku¹⁹. W swoim sprawozdaniu Jałowiecki pisał później: „Nabywane nieruchomości miały na celu zabezpieczenie Polsce silnych podstaw do jej niezależnego bytu handlowego w Gdańsku. [...] Gdańsk zawdzięcza swoje znaczenie handlowe swemu położeniu przy ujściu Wisły do morza. I dlatego też komisja zakupów główną uwagę na port zwróciła i nabyła kilka posiadłości, położonych w punktach pierwszorzędного znaczenia, i zawsze nad wodą [...]”²⁰. Do najważniejszych nabytków Jałowiecki zaliczył obiekty na Westerplatte: „Te tereny mają znaczenie przeważnie handlowe, chociaż Westerplatte jest również ważnym punktem strategicznym i leży między Gdańskiem a morzem, a zatem przy porcie”²¹.

Wśród dokonanych wówczas zakupów znalazło się m.in. należące do Lettaua przedsiębiorstwo kąpielowe. Pośrednikiem, jakim posłużył się polski rząd dla nabycia zakładu na Westerplatte, był Bank Związku Spółek Zarobkowych z Poznania. Jałowiecki wyjaśniał to następująco: „Rola jednak Delegacji była bardzo trudną. Otwarcie występować nie mogła, krępowało ją jej stanowisko służbowe, niechęć ze strony niemieckiej partii u steru i podejrzliwość innych sfer wpływowych. [...] Delegacja musi czynić na cudze imię zakupy, a mianowicie na imię Banku Związku Spółek Zarobkowych”²². Umowa między Lettauem a bankiem została zawarta przed gdańskim notariuszem Bonifacym Langowskim 27 listopada 1919 r.²³ Bank był reprezentowany przez dyrektora Lucjana Jasińskiego. Cena sprzedaży została ustalona na równy milion marek i miała być wypłacona natychmiast.

19 Na temat gdańskiej działalności Jałowieckiego zob.: Z. Machaliński, *Mieczysław Jałowiecki – delegat Rządu Polskiego w Gdańsku w latach 1919–1920. Forma i sposób działalności konspiracyjnej Delegacji Rządu Polskiego w Gdańsku na tle nowego układu sił w Europie*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, t. 5, 2008, s. 9–23.

20 PAN Biblioteka Gdańska (dalej cyt.: PAN BG), Rękopisy, Ms. 5200, Sprawozdanie generalnego Delegata Rządu Polskiego w Gdańsku [Mieczysława Jałowieckiego] za czas od 1 lutego 1919 roku aż do objęcia spraw przez Generalnego Komisarza, s. 1–2.

21 *Ibidem*, s. 3.

22 *Ibidem*, s. 2.

23 APG, 2262/6, s. 434–440.

Kontraktem zostały objęte wszystkie obiekty wchodzące w skład zakładu kąpielowego, a więc: dom kuracyjny, dwa domy noclegowe, hala plażowa, restauracja „Plantage”, łazienki plażowe, dawny dom kąpeli ciepłych (Warmbad) oraz willa przy Viktoriastraße 2. Bank nabył budynki wraz z całym wyposażeniem oraz należącymi do nich sprzętami, m.in. meblami ogrodowymi (umowa wymieniała jedynie kilka przedmiotów, które nie były objęte kontraktem). Z kontraktu został wyjęty tylko jeden należący do Lettaua budynek, mianowicie dom przy Birkenalle 4, w którym znajdowało się prywatne mieszkanie dotychczasowego właściciela kąpieliska²⁴ (Lettau mieszkał w nim do swojej śmierci, która nastąpiła 13 stycznia 1921 r.²⁵).

Umowa wyraźnie informowała, że ziemia, na której stały budowle, stanowi własność skarbu państwa – częściowo Rzeszy Niemieckiej, częściowo zaś pruskiego fiskusa i innych instytucji państwowych. Teren ten był częściowo dzierżawiony przez spółkę „Weichsel”, częściowo zaś przez Lettaua. Ten ostatni na podstawie kilku umów zawartych w latach 1910, 1914 oraz 1917 występował albo jako poddzierżawca spółki „Weichsel”, albo bezpośredni dzierżawca. Zawierając umowę w 1919 r., przeniósł wszystkie swoje uprawnienia wynikające z wcześniej zawartych kontraktów na Bank Związku Spółek Zarobkowych. Z drugiej strony kupujący brał na siebie wszystkie zobowiązania, jakie spoczywały na dotychczasowym dzierżawcy. Obejmowały one m.in. obowiązek utrzymywania, oświetlenia i pilnowania publicznych dróg i skwerów na Westerplatte, za co gmina miejska zwracała rocznie 1500 marek. Bank przejmował też obowiązek oświetlenia i utrzymywania w czystości przystani statków parowych przy Kanale Portowym. Spółka „Weichsel” płaciła za to rocznie 150 marek. Bank przejmował wreszcie zaciągnięte niegdyś przez Lettaua wobec spółki „Weichsel” zobowiązanie do ponownego uruchomienia Warmbadu, który najwyraźniej w czasie wojny zaprzestał działalności. Miało to nastąpić w ciągu sześciu miesięcy od zawarcia pokoju.

Zgodnie z zacytowaną powyżej relacją Jałowieckiego nabycie zakładu kąpielowego przez Bank Związku Spółek Zarobkowych było jedynie wybiegiem formalnym, który miał umożliwić przejście przedsiębiorstwa przez polski rząd. Zaledwie po kilku miesiącach bank przekazał swoje prawa do wszystkich zakupionych na Westerplatte obiektów Rzeczypospolitej Polskiej. Odpowiedni protokół został spisany przed gdańskim notariuszem Marianem Bielewiczem 6 kwietnia 1920 r.²⁶ Bank był reprezentowany przez dyrektora oddziału gdańskiego Tadeusza Brzeskiego, w imieniu polskiego rządu występował natomiast Jałowiecki jako zastępca Komisarza Generalnego RP w Gdańsku. Na wstępie protokołu wyjaśniono:

24 Lettau był notowany jako właściciel domu przy Birkenallee 4 jeszcze w książce adresowej na rok 1921 r.: *Adressbuch für Danzig und Vororte 1921*, cz. 1, s. 243; cz. 2, s. 31.

25 „Danziger Neueste Nachrichten”, Nr. 11, z 14 stycznia 1921 r., s. 3, 7.

26 APG, 2239/14, s. 195–199.

„Opisana spółka akcyjna uznaje, że wprawdzie umowę z 27 listopada 1919 r. zawarła na własną nazwę, ale na podstawie pełnomocnictwa rządu polskiego, że zapłaciła 1 000 000,00 M wypłaciła ze środków swojego zleceniodawcy i mocodawcy [...], jak też korzystała za to z posiadania dzierżawionego terenu, budynków, sprzętu i wyposażenia. [...] Spółka akcyjna, wypełniając swoje zobowiązanie wynikające z pełnomocnictwa, przekazuje swoje prawa i obowiązki wynikające z umowy z 27 listopada 1919 r. Rzeczypospolitej Polskiej. Spółka i Rzeczpospolita Polska uznają, że ta pierwsza przekazała już tej drugiej dzierżawiony teren, budynki oraz wyposażenie i sprzęt i że ta druga znajduje się w posiadaniu wszystkich tych rzeczy. Obie są zgodne, że własność tych rzeczy przechodzi na Rzeczpospolitą Polską”²⁷.

Zakład kąpielowy przeszedł tym samym na własność państwa polskiego. Na tym jednak nie zakończyła się aktywność polskiej strony, jeśli chodzi o nabywanie obiektów na Westerplatte. W 1920 r. Bank Związku Spółek Zarobkowych kupił trzy kolejne wille:

- Birkenallee 6 – nabyta 23 stycznia 1920 r. za 45 000 marek,
- Birkenallee 13–14 – nabyta 29 stycznia 1920 r. za 96 000 marek,
- Friedrichstraße 12 – nabyta 7 listopada 1920 r. za 55 000 marek²⁸.

W momencie przyznania Polsce prawa do założenia na Westerplatte wojskowej składnicy tranzytowej w 1924 r. na terenie półwyspu znajdowały się liczne obiekty, od kilku już lat znajdujące się w polskich rękach. Budynki zakładu kąpielowego należały bezpośrednio do polskiego rządu, trzy wymienione powyżej wille do Banku Związku Spółek Zarobkowych. Wszystkie te obiekty stały na gruncie przydzielonym w 1922 r. Wolnemu Miastu i stanowiły prawnie ruchomości. Polska dysponowała poza tym 1 ha terenu, który został jej przyznany przez Radę Ambasadorów w celu założenia radiostacji²⁹.

REAKCJA WŁADZ NA SPRZEDAŻ KĄPIELISKA W POLSKIE RĘCE

Władze pruskie były zaskoczone sprzedażą kąpieliska na Westerplatte polskiemu bankowi. W styczniu 1920 r. prezydent rejencji gdańskiej zażądał od Urzędu Budownictwa Portowego wyjaśnień, w jaki sposób doszło do tej transakcji³⁰. Urzędnicy obarczyli odpowiedzialnością spółkę „Weichsel”, która ich zdaniem nie wywiązała się ze spoczywających na niej zobowiązań. Fakt sprzedaży budynków kąpieliskowych Rudolphowi Lettauowi w 1910 r., a następnie Bankowi Związku Spółek Zarobkowych w 1919 r., nie przekreślał bowiem zobowiązań spółki wynikających z dzierżawy gruntu, na którym budynki te stały. Dzierżawa ta została przedłużona w styczniu 1906 r. Zgodnie z zawartą wówczas umową jakakolwiek poddzierżawa

²⁷ *Ibidem*, s. 196–198.

²⁸ APG, 259/1166, s. 197; 259/1779, s. 19.

²⁹ APG, 259/1166, s. 197; 259/1779, s. 19.

³⁰ APG, 9/467, s. 56–57.

części dzierżawionego terenu, jak też zmiana lub przedłużenie związanych z tym umów wymagały zgody urzędu. Okazuje się jednak, że Urząd Budownictwa Portowego nie był informowany o przypadkach sprzedaży budynków na Westerplatte³¹. Spółka „Weichsel” nie zgłosiła nawet faktu sprzedaży zakładu kąpielowego Lettauowi w grudniu 1910 r.³² Władze spółki tłumaczyły, że umowa z 1906 r. nakłada na nią jedynie obowiązek zgłaszania poddzierżawy terenu, nie zaś sprzedaży stojących na nim budynków. Twierdziły też, że 30 listopada 1919 r. zostały wprawdzie poinformowane przez Lettaua o sprzedaży kąpieliska polskiemu konsorcjum, jednak na transakcję tę nie udzieliły zgody³³.

Nie zdoławszy zapobiec przejściu kąpieliska na Westerplatte w polskie ręce, urzędnicy gdańscy próbowali przynajmniej utrudnić Polakom efektywne korzystanie z nabytku, wykorzystując w tym celu rozmaite zawłości prawne. Wiosną 1920 r. doszło do nieporozumień wokół kompleksu łazienek plażowych, które stały na północnym wybrzeżu Westerplatte. Zostały one wzniesione w 1914 r. przez Lettaua, z którym państwo pruskie zawarło odpowiednią umowę dzierżawną. Termin dzierżawy upływał z dniem 31 marca 1920 r., po tej dacie teren miał zostać oddany do dyspozycji Magistratu Miasta Gdańska³⁴. Władze miejskie oczekiwały od dotychczasowego dzierżawcy, że – zgodnie z zapisami umowy – rozbierze on łazienki plażowe do 20 marca 1920 r., tak aby magistrat mógł rozpocząć budowę nowych.

Lettau jednak odmówił usunięcia wzniesionych przez siebie budowli, czemu trudno się dziwić, skoro już kilka miesięcy wcześniej sprzedał je – wraz z całym przedsiębiorstwem kąpielowym – polskiemu bankowi (czego gdańscy urzędnicy, wobec niewywiązania się dzierżawcy z wymogu powiadomienia urzędu o dokonanej transakcji oraz braku zgody na tę zmianę, niejako nie przyjmowali do wiadomości). W rezultacie rejencja gdańska wytoczyła Lettauowi sprawę sądową, która zakończyła się bez rozstrzygnięcia³⁵. Magistratowi tymczasem zależało na pośpiechu, szacował bowiem, że budowa nowych łazienek zabierze co najmniej dwa miesiące, aby zatem zdążyć przed rozpoczęciem sezonu kąpielowego (1 czerwca) należało rozpocząć prace natychmiast, tj. 1 kwietnia. Z tego względu nie wykluczano przejęcia budowli przy użyciu środków przymusowych³⁶.

31 *Ibidem*, s. 56.

32 *Ibidem*, s. 58.

33 *Ibidem*, s. 58–59.

34 Umowa między Magistratem Miasta Gdańska a Urzędem Budownictwa Portowego, dotycząca dzierżawy części Westerplatte, na której stały łazienki kąpielowe, została zawarta już 18 września 1919 r. Dzierżawa miała się zacząć z dniem 1 kwietnia 1920 r. Protokolarne przekazanie terenu nastąpiło 16 kwietnia 1920 r. Zob.: *ibidem*, s. 77, 95.

35 *Ibidem*, s. 71.

36 *Ibidem*, s. 75–76.

W kwietniu 1920 r. doszło do sytuacji, którą z oburzeniem opisano w „Gazecie Gdańskiej” pod nagłówkiem *Nowa samowola magistratu gdańskiego wobec Polaków*³⁷:

„[...] w ostatni poniedziałek, dnia 19 kwietnia zjawił się niespodziewanie urzędnik magistratu gdańskiego na Westerplacie i zażądał od stróża pilnującego łazienek otwarcia i wydania kluczy. Stróż oświadczył, że osób obcych bez polecenia piśmiennego nie może dopuścić do wnętrza. Na to wystannicy magistracy odeszli, ale wrócili po południu. Trzej urzędnicy w towarzystwie ślusarza i dwóch policjantów, oraz jednego członka straży obywatelskiej w pełnym uzbrojeniu przemocą wyłamali zamki i weszli do wnętrza mimo protestów dyżurnego stróża.

Wdarto się więc siłą do łazienek, należących do polskiego konsorcjum. Popełniono tym czyn znamionujący, jak to magistrat gdański obchodzi się z prywatną własnością polską. Bo łazienki owe – aczkolwiek stojące na gruncie, do którego magistrat gdański rości sobie pretensje, – są własnością prywatną, nabytą na drodze legalnej. Jeśli zatem chodziło o spór co do terenu, nie należało włamywać się do budynków i zabierać je jako swoje. Uniemożliwiono tem rozpoczęcie robót przygotowawczych do otwarcia łazienek na sezon letni kąpielowy. Polacy chcieli je wymalować i gruntownie odnowić. Widać magistrat ma za wiele pieniędzy i on chce płacić kosztą odnowienia, które ponosiliby Polacy”.

Nie ma jasności, jak zakończył się konflikt wokół łazienek plażowych. Prawdopodobnie udało się uniknąć rozbiórki, w każdym razie w kolejnych latach zakład na Westerplatte – należący do polskiego rządu – prowadził normalną działalność. Podobnie jak w poprzednich latach, kąpielisko było regularnie kontrolowane przez gdańskie władze³⁸, które rokrocznie przed rozpoczęciem kolejnego sezonu letniego wydawały zgodę na jego uruchomienie, sprawdzając stan budynków i urządzeń kąpielowych, przede wszystkim pod kątem bezpieczeństwa. Dla Westerplatte takie zezwolenia były wydawane co najmniej do 1923 r.³⁹ W sezonie letnim jak dawniej organizowano tu koncerty i inne rozrywki mające przyciągnąć gości, w prasie ukazywały się anonse zapraszające do odwiedzania kurortu⁴⁰. Z raportu kontradmirała Jerzego Zwierkowskiego z 16 lipca 1924 r. wynika, że nawet po decyzji Ligi Narodów o utworzeniu polskiej jednostki wojskowej Westerplatte nadal było wykorzystywane jako kąpielisko. Jak podawał Zwierkowski: „w prasie ukazują się jeszcze ciągle ogłoszenia ofiarowujące wydzierżawienie mieszkań i domów na Westerplatte”⁴¹. Były to już jednak ostatnie

37 „Gazeta Gdańska”, nr 93, z 22 kwietnia 1920 r., [s. 2].

38 Podgdańskie kąpieliska były kontrolowane rokrocznie przez trzyosobową komisję, w skład której wchodziło trzech urzędników: komisarz rewiru policyjnego, komendant pilotów portowych oraz inspektor budownictwa portowego; zob.: APG, 1026/41, *passim*.

39 *Ibidem*, s. 249–251, 263–296.

40 Np.: „Danziger Zeitung”, Nr. 249, z 1 czerwca 1920 r., [s. 3]; Nr. 253, z 2 czerwca 1920 r., [s. 3].

41 Archiwum Akt Nowych (dalej cyt.: AAN), 1192/16, Kontradmirał Zwierkowski do Generalnego Komisarza RP H. Strassburgera w Gdańsku, 16 lipca 1924 r.

próby podtrzymania rekreacyjnych funkcji Westerplatte wynikające z nieświadomości podjętych w sprawie półwyspu decyzji. W 1924 r. polskie władze przystąpiły do prac zmierzających do przekształcenia przyznanego Polsce terenu w wojskową składnicę tranzytową.

ROZBIÓRKA BUDYNKÓW I WYSIEDLENIA MIESZKAŃCÓW W LATACH 1924-1925

Budynki zakupione przez polski rząd w latach 1919–1920 zostały częściowo wykorzystane na potrzeby wojskowej składnicy tranzytovej. Podczas konferencji w sprawie urzędzenia Westerplatte, jaka odbyła się 21 czerwca 1924 r. w Sztapie Generalnym w Warszawie, generalny pełnomocnik ds. budowy składnicy kadm. Jerzy Zwierkowski zaznaczył, że „na Westerplatte znajduje się szereg budynków lekkiej konstrukcji, należących do Rządu polskiego, które będzie można ewentualnie wykorzystać dla koszarowania żołnierzy lub magazynowania materiału”⁴². W dniu 18 lipca 1924 r. dokonano komisyjnych oględzin tych obiektów. Uznano, że „wszystkie budynki za wyjątkiem restauracji «Strandhalle», nadają się na cele zakwaterowania wojska z uprzednim przeprowadzeniem średniego remontu i ociepleniem budynków, które obecnie posiadają ocieplenie prowizoryczne”⁴³. Po przeprowadzeniu niezbędnych prac adaptacyjnych w budynku dawnego Kurhausu umieszczono kasyno podoficerskie. Jeden z dużych domów noclegowych został przeznaczony na koszary dla załogi Westerplatte (tzw. stare koszary), w drugim natomiast umieszczono centrum administracyjne składnicy, izbę chorych, jadalnię i bibliotekę⁴⁴. Z kolei dom letniskowy przy Birkenallee 13–14, kupiony w 1920 r. przez Bank Związku Spółek Zarobkowych, od 1926 r. był wykorzystywany jako willa oficerska⁴⁵.

Inaczej przedstawiała się sytuacja, jeśli chodzi o domy stojące na terenie osiedla willowego. Warunkiem przekazania półwyspu Westerplatte Radzie Portu i Dróg Wodnych było wysiedlenie zamieszkujących tu ok. 100 rodzin oraz zburzenie zajmowanych przez nich budynków. Przypomnijmy, że zgodnie z zapisami umów dzierżawnych właściciele domów na Westerplatte byli zobowiązani do ich rozbiórki na własny koszt na każde wezwanie władz. Tymczasem nie wszyscy mieszkańcy byli gotowi wywiązać się z tego zobowiązania, co bez wątpienia wynikało z kalkulacji finansowej – rozbiórka domów, a następnie transport materiału rozbiórkowego wiązały się z kosztami, których właściciele woleli uniknąć. Podczas posiedzenia Rady Portu 14 czerwca 1924 r. „mieszkańcy Westerplatte wnieśli zbiorową prośbę, by Rada Portu finansowała translokację ich na inne miejsce. Polska Delegacja natychmiast stawiła wniosek do Prezydenta, aby dezyderat ten, popierany przez Gdańską

42 AAN, 1192/15.

43 AAN, 1192/16, Protokół oględzin budynków należących do Rządu Polskiego, położonych na półwyspie Westerplatte w Gdańsku w dniu 18 lipca 1924 r.

44 A. Drzycimski, *op. cit.*, s. 202–213.

45 *Ibidem*, s. 210.

Delegację, odrzucił. [...] Polska Delegacja oświadczyła, że przelanie własności i oddanie faktycznego posiadania Radzie Portu nastąpić winno dopiero po eksmisji mieszkańców, którą dokonać winien Senat, a nie Rada Portu”⁴⁶.

Wobec oporu ze strony mieszkańców, a także nieprzychylniej wobec polskich postulatów postawy gdańskiego Senatu, sprawy wysiedlenia mieszkańców z terenu Westerplatte nie udało się rozwiązać przez ponad rok. Umowy dzierżawne z właścicielami budynków zostały przez Senat wypowiedziane dopiero z dniem 31 marca 1925 r. Jednocześnie zażądano od nich wypowiedzenia umów lokatorom i zburzenia domów⁴⁷. Ewakuacja mieszkańców przebiegała nie bez komplikacji. Szczególnie trudne okazało się wysiedlenie zamieszkujących na Westerplatte Polaków. Jak donosił 19 maja 1925 r. szef Wydziału Wojskowego w Komisariacie Generalnym RP Konstanty Jacynicz, „Obecnie zachodzą tylko trudności co do ewakuowania rodzin polskich, zamieszkujących w budynkach należących do Rządu Polskiego, o wysiedlenie których Generalna Prokuratorja zwróciła się do Sądu rozjemczego, lecz sprawa utknęła z powodu mającego nastąpić wyjaśnienia, kto ma pokryć koszty procesu i ewakuacji”⁴⁸. W sierpniu 1925 r. na Westerplatte wciąż przebywało ok. 50 rodzin, w większości w domach należących do polskiego rządu (37 rodzin)⁴⁹. Ostatni lokatorzy zostali wywiezieni pod przymusem, samochodami policyjnymi, 31 października 1925 r.⁵⁰ Tego też dnia Senat WMG przekazał Westerplatte Radzie Portu i Dróg Wodnych.

Po wysiedleniu z Westerplatte wszystkich mieszkańców pozostał jeszcze problem rozbiórki pozostawionych przez nich domów. Komisarz Generalny RP dał im na to czas do 31 grudnia 1925 r., jednak nie wszyscy właściciele wywiązali się z tego obowiązku. W efekcie nieużytkowane i niszczone wille stały na Westerplatte jeszcze długo po przybyciu na teren jednostki polskiego oddziału wartowniczego (18 stycznia 1926)⁵¹. Specjalnie powołana komisja w raporcie z 24 marca 1928 r. informowała o siedmiu tego typu obiektach, z których trzy należały do skarbu państwa polskiego, cztery zaś do osób prywatnych⁵².

Wśród tych ostatnich znajdowała się zapewne willa przy Luisenstraße 6, zakupiona 16 lutego 1925 r. przez polskiego urzędnika kolejowego Zygmunta Malinowskiego. Można ją chyba uznać za ostatni polski nabytek na Westerplatte. Mimo że w tym czasie trwały już usilne starania polskiej strony o eksmisję mieszkańców i rozbiórkę domów, Malinowski wystosował do Senatu WMG pismo, w którym przekonywał, iż polski rząd nie ma nic

46 AAN, 1192/15.

47 APG, 259/1566, s. 42–43.

48 *Ibidem*, s. 21.

49 *Ibidem*, s. 7–10.

50 *Ibidem*, s. 3; 259/1779, s. 79.

51 A. Drzycimski, *op. cit.*, s. 215.

52 APG, 259/1779, s. 154–155.

przeciwko nabyciu przez niego willi i przebywaniu na terenie Westerplatte, ponieważ jest on obywatelem polskim oraz urzędnikiem Polskich Kolei Państwowych⁵³. Sprawa ta spotkała się ze zdecydowaną reakcją Komisariatu Generalnego RP, który wezwał Malinowskiego do złożenia wyjaśnień. O zamieszkaniu na terenie Westerplatte oczywiście nie mogło być mowy, wiadomo jednak, że zakupiony przez Malinowskiego dom stał jeszcze w 1930 r., kiedy to została przeprowadzona licytacja komornicza⁵⁴.

PODSUMOWANIE

Westerplatte, jako miejsce wybuchu II wojny światowej, funkcjonuje w świadomości zbiorowej w sposób szczególny. Lista opracowań poświęconych dziejom polskiej składnicy tranzytowej oraz jej bohaterskiej obronie we wrześniu 1939 r. liczy setki pozycji. Polska obecność na Westerplatte w latach 1919–1924 jest znacznie słabiej rozpoznana, a w publikacjach podejmujących temat – których autorzy traktują go jedynie jako wstęp do prezentacji dziejów wojskowej składnicy transportowej – można znaleźć liczne nieścisłości⁵⁵. Do ich powstania przyczynił się sam Mieczysław Jałowiecki, który w swoich wspomnieniach – pisanych ze znacznej perspektywy czasowej – przedstawił okoliczności nabycia obiektów na Westerplatte w sposób nie do końca precyzyjny⁵⁶. Co ciekawe, wersja przedstawiona we wspomnieniach różni się od tej, jaką Jałowiecki zaprezentował w pisany na bieżąco raporcie⁵⁷.

Zainicjowana przez Jałowieckiego w 1919 r. akcja nabywania budynków na Westerplatte z reguły jest interpretowana jako kupno przez Polskę całego półwyspu. Należy zatem raz jeszcze podkreślić, że zakupione w latach 1919–1920 obiekty pod względem prawnym stanowiły ruchomości, a prawo do dysponowania nimi było znacznie ograniczone (nakaz rozbiórki

53 APG, 259/1566, s. 29, 34. Dotychczasowym właścicielem willi był bałtycki Niemiec i kolekcjoner znaczków pocztowych Eduard von Baggo.

54 APG, 259/1779, s. 182–185.

55 Błędnie, jedynie na podstawie wspomnienia Mieczysława Jałowieckiego, zostały opisane okoliczności i charakter nabytków na Westerplatte w 1919 r. przez Mariusza Wójtowicza-Podhorskiego, zob.: *idem, Westerplatte 1939. Prawdziwa historia*, Gdańsk 2009, s. 16, 21.

56 We wspomnieniach Jałowiecki opisał okoliczności nabycia kąpieliska na Westerplatte następująco: „[...] Przez naszych agentów starałem się wy badać sytuację i poczynić kroki do nabycia tego terenu, ale właściciel Niemiec nie okazywał chęci do sprzedaży. [...] Dopiero pod koniec sierpnia 1919 roku doniesiono mi, że właściciel tego obiektu zaczął się wahać i że gotów był sprzedać Westerplatte, ale jedynie w ręce niemieckie. Wobec tego trzeba było znaleźć wśród Kaszubów osobę o niemieckim nazwisku, która za dosyć pokaźną opłatą zgodziła się zawrzeć transakcję na swoje imię, zobowiązując się po paru dniach odsprzedać teren mnie jako nabywcy pochodzenia bałtyckiego. Przeprowadzeniem całej transakcji zajął się mecenas Bielewicz. Był piękny poranek wczesnej kaszubskiej jesieni, gdy w kancelarii mecenasa Bielewicza podpisał na moje imię akt kupna Westerplatte” – zob.: M. Jałowiecki, *Na skraju imperium*, Warszawa 2021, s. 497, 499.

57 PAN BG, Rękopisy, Ms. 5200, Sprawozdanie generalnego Delegata Rządu Polskiego w Gdańsku [Mieczysława Jałowieckiego] za czas od 1 lutego 1919 roku aż do objęcia spraw przez Generalnego Komisarza, s. 5.

na każde żądanie władz, zakaz wznoszenia budowli murowanych). Jest to na tyle istotne, że właśnie traktowanie tych nabytków jako nieruchomości prowadzi do fałszywego wniosku, jakoby Polska nabyła teren Westerplatte na własność⁵⁸.

Tymczasem przed rokiem 1945 r. Westerplatte nigdy nie było własnością państwa polskiego. Do końca I wojny światowej teren półwyspu należał w większości do pruskiego fiskusa, w latach 1920–1922 przejściowo prawa własności przeszły na Mocarstwa Sprzymierzone, następnie na podstawie decyzji o podziale mienia państwowego w Gdańsku z 9 marca 1922 r. Westerplatte podzielono między Wolne Miasto a Radę Portu i Dróg Wodnych. Wreszcie w wyniku decyzji Rady Ligi Narodów z 14 marca 1924 r. cały teren przeszedł na własność Rady Portu (przekazanie nastąpiło 31 października 1925). Westerplatte zostało przejęte przez skarb państwa polskiego dopiero po II wojnie światowej⁵⁹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Rejencja w Gdańsku: 9/467,

Sąd Obwodowy w Gdańsku: 98/3428, 98/3444, 98/4328, 98/6183,

Komisarz Generalny RP w Gdańsku: 259/1166, 259/1566, 259/1779,

Urząd Budownictwa Portowego w Gdańsku-Nowym Porcie: 1026/41,

Akta notariusza Mariana Bielewicza w Gdańsku: 2239/14,

Akta notariusza Bonifacego Łangowskiego w Gdańsku: 2262/6.

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Spraw Wojskowych w Warszawie: 1192/15, 1192/16.

PAN Biblioteka Gdańska

Rękopisy, Ms. 5200.

58 Błędne przekonanie o tym, jakoby Mieczysław Jałowiecki kupił dla Polski Westerplatte, upowszechniło się za sprawą dwóch artykułów Barbary Madajczyk-Krasowskiej opublikowanych na łamach „Dziennika Bałtyckiego”, zob.: *eadem*, *Skąd mamy swoje Westerplatte*, „Dziennik Bałtycki” 2009, nr 79, z 3 kwietnia 2009 r., s. 20–21; *eadem*, *Mieczysław Jałowiecki – człowiek, który kupił dla polskiego rządu Westerplatte*, <https://dziennikbaaltycki.pl/mieczyslaw-jalowiecki-czlowiek-ktory-kupil-dla-polskiego-rzadu-westerplatte/ar/3905559> [dostęp: 9 czerwca 2022].

59 Odpowiedniego wpisu w księdze wieczystej dokonano dopiero w 1961 r., zob.: APG, 98/3444, k. 101–134.

Prasa:

- „Danziger Neueste Nachrichten”, 1921.
„Danziger Zeitung”, 1920.
„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 1920.
„Gazeta Gdańska”, 1920.

Źródła drukowane:

- Adressbuch für Danzig und Vororte 1921*, [b.m.r.w.].
Jałowicki M., *Na skraju imperium*, Warszawa 2021.
Neues Adreßbuch für Danzig und sämtliche städtische Vororte, 1917, Danzig [1917].
Ostseebad Westerplatte, [Danzig 1898].
Zbiór dokumentów urzędowych dotyczących stosunku Wolnego Miasta Gdańska do Rzeczypospolitej Polskiej, cz. 3: 1924–1926, Gdańsk 1928.

Opracowania:

- Dargacz J., *Od Sopotów po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)*, Gdańsk 2020.
- Dargacz J., *Infrastruktura zakładu kąpielowego na Westerplatte na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Wędrówki po dziejach. Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Stegnera*, red. A. Janicki, I. Janicka, Gdańsk 2022, s. 539–558.
- Drzycimski A., *Westerplatte. Reduta w budowie 1926–1939*, Gdańsk 2014.
- Machaliński Z., *Mieczysław Jałowicki – delegat Rządu Polskiego w Gdańsku w latach 1919–1920. Forma i sposób działalności konspiracyjnej Delegacji Rządu Polskiego w Gdańsku na tle nowego układu sił w Europie*, „*Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*”, t. 5, 2008, s. 9–23.
- Madajczyk-Krasowska B., *Skąd mamy swoje Westerplatte*, „*Dziennik Bałtycki*” 2009, nr 79, z 3 kwietnia 2009 r., s. 20–21.
- Madajczyk-Krasowska B., *Mieczysław Jałowicki – człowiek, który kupił dla polskiego rządu Westerplatte*, <https://dziennikbaaltycki.pl/mieczyslaw-jalowiecki-czlowiek-ktory-kupil-dla-polskiego-rzadu-westerplatte/ar/3905559> [dostęp: 9 czerwca 2022].
- Tuliszka J., *Westerplatte 1926–1939. Dzieje Wojskowej Składnicy Tranzytowej w Wolnym Mieście Gdańsku*, Toruń 2002.
- Wójtowicz-Podhorski M., *Westerplatte 1939. Prawdziwa historia*, Gdańsk 2009.

O AUTORZE

Janusz Dargacz – historyk, muzealnik, doktor nauk humanistycznych o specjalności historia XIX w. Zawodowo związany z Instytutem Historii PAN oraz Muzeum Gdańska. Zainteresowania badawcze skupiają się na dziejach Gdańska i Pomorza od XVIII do XX w. Adres e-mail: janusz.dargacz@gmail.com.